

عرفان موسیقایی

رساله در موسیقی برای خدا

دکتر عبودیه مزرعه

AVINEH PUBLICATION

نشر آوینه

سرنام: عبودی مزرعی، حسن، ۱۳۴۹ -
عنوان: نام و آثار عارفان موسیقایی: رساله در موسیقی برای خدا/ حسن عبودی مزرعی.
مشخصات نشر: تهران: آوینہ، ۱۳۹۵.
مشخصات ظاهری: ۱۰۰ ص. جدول: ۲۱×۱۴ س.م.
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۷۵۲-۴-۴-۴
وضعیت فهرست نویسی: ثبت شده
یادداشت: ص.ع. به انگلیسی
H. Aboodi Mazraei, Musical Mysticism (A treatise on music for God).
یادداشت: کتابنامه: ص. ۱۹۶ - ۲۰۱
موضوع: عرفان و موسیقی
موضوع: 'Mysticism and music'
موضوع: سماع
موضوع: 'Music (Mysticism)'
رده بندی کنگره: ۱۳۹۵/ع۲ع۴/ML۳۱۹۷
رده بندی دیویی: ۷۸۹/۱۷۱
شماره کتابشناسی ملی: ۴۲۸۲۰۳۸

نام کتاب: عرفان موسیقایی
نویسنده: حسن عبودی مزرعی
ناشر: آوینہ
گرافیک و آماده سازی: آتلیه نشر آوینہ (بهروز بیرانوند)
شمارگان: ۱۰۰۰ نسخه
قیمت: ۲۴۰۰۰ ریال
نوبت چاپ: اول - ۱۳۹۵
شابک: ۹۷۸-۶۰۰-۹۵۷۵۲-۴-۴-۴
تلفن پخش: ۰۹۱۹۲۲۴۲۰۱۷
avinehpub@gmail.com
www.avinehpub.ir

فهرست مطالب

۱۵	پیش گفتار مؤلف.....
۲۱	فصل اول) در بیان ماهیت عرفان، موسیقی و سماع
۲۳	۱. پیش گفتار.....
۲۵	۲. نقد خلقت.....
۲۹	۳. ماهیت عرفان.....
۳۲	۴. موسیقی چیست.....
۳۳	۵. ماهیت موسیقی معنوی.....
۳۵	۶. چیستی و ماهیت عرفان.....
۴۵	فصل دوم) در بیان رابطه عرفان و موسیقی
۴۷	۱. رابطه موسیقی و عرفان.....
۵۰	۲. موسیقی پدیده‌ای عرفانی.....
۵۱	۳. موسیقی وسیله‌ی ارتباط معنوی.....
۵۲	۴. موسیقی خیر و موسیقی شر.....
۵۳	۵. پیشینه کاربرد موسیقی در عرفان.....
۵۹	۶. جایگاه موسیقی در اندیشه‌های عرفانی.....
۶۰	۷. بررسی.....

فصل سوم) کلیات مقام موسیقی عرفانی

- ۶۳
۶۵ ۱. مقدمه‌ای بر بنیان‌های نظری مقامات موسیقی عرفانی
۶۶ ۲. مقام چیست
۷۰ ۳. اجزای مقام
۷۰ ۳-۱. کوما
۷۰ ۳-۲. بعد (رحه)
۷۲ اجزای یک مقام تعدیل شده در موسیقی عرفانی
۷۳ اجزای یک مقام تعدیل نشده در موسیقی عرفانی
۷۴ ۴. درجات مقام
۷۴ درجات اصلی (ابعاد)
۷۴ درجات فرعی اول (انصاف)
۷۵ درجات فرعی دوم (اضعاف)
۷۶ ۵. جنس
۷۷ الف) اجناس ثلاثی
۷۹ ب) اجناس رباعی
۸۱ ج) اجناس خماسی

فصل چهارم) ماهیت مقام موسیقی عرفانی

- ۸۳
۸۵ ۱. پلکان موسیقایی
۸۸ ۲. رابطه و تفاوت‌های مقامات عرب و غرب
۹۰ ۳. انتقال در مقامات موسیقی عرفانی (شرق)
۹۲ ۴. نقش مدلاسیون در مقام
۹۲

۹۵ ۵. تاثیر ملودی در مقام

۹۷ فصل پنجم) طبقه‌بندی مقامات موسیقی عرفانی

۹۹ طبقه‌بندی مقامات

۹۹ الف) طبقه‌بندی مقامات عرفانی بر پایه حروف لاتین

۱۰۰ ب) طبقه‌بندی مقامات عرفانی بر پایه جنس آغازین

۱۰۱ ج) طبقه‌بندی مقامات عرفانی بر پایه نت آغازین

۱۰۲ د) مقامات سبع (هفت‌گانه)

۱۰۶ نظریه اول مبتنی بر: شمار مقامات موسیقی شرق و غرب

۱۰۶ نظریه ثانی مبتنی بر: مقامات تسع (نه‌گانه)

۱۰۷ بخش‌های مقامات تسع (نه‌گانه)

۱۰۸ ۱. فصائل مقام عجم

۱۰۸ ۱-۱. مقام عجم

۱۰۹ ۲-۱. مقام چهارگاه

۱۱۰ ۳-۱. مقام شوق افزا

۱۱۱ ۲. فصائل مقام نهاوند

۱۱۱ ۱-۲. مقام نهاوند حجاز

۱۱۱ ۲-۲. مقام نهاوند کرد

۱۱۱ ۳-۲. مقام نهاوند مرصع

۱۱۴ ۴-۲. مقام فرح‌زا

۱۱۵ ۵-۲. مقام عشاق مصری

۱۱۶ ۳. فصائل مقام کرد

۱۱۶ ۱-۳. مقام کرد

۱۱۷ ۲-۳. مقام حجاز کارکرد

۱۱۸ ۴. فصائل مقام حجاز

۱۱۸ ۴-۴. مقام حجاز اول

۱۱۹ ۳-۴. مقام حجاز ثانی

۱۲۰ ۳-۴. مقام حجاز کار

۱۲۱ ۴-۴. مقام سند عربی

۱۲۲ ۵-۴. مقام شهناز

۱۲۳ ۶-۴. مقام سوز دل

۱۲۴ ۷-۴. مقام زنجران

۱۲۵ ۵. فصائل مقام رست

۱۲۵ ۱-۵. مقام رست اول

۱۲۶ ۲-۵. مقام رست ثانی

۱۲۷ ۳-۵. مقام ماهور

۱۲۸ ۴-۵. مقام نیروز (نوروز)

۱۲۹ ۵-۵. مقام سوزناک

۱۳۰ ۶-۵. مقام یکاه اول

۱۳۱ ۷-۵. مقام یکاه ثانی

۱۳۲	۶. فصائل مقام بیات
۱۳۲	۱-۶. مقام بیات
۱۳۳	۲-۶. مقام بیاتی شوری
۱۳۴	۳-۶. مقام حسینی
۱۳۵	۷. فصائل مقام سیکاه
۱۳۵	۱-۷. مقام سیکاه اول
۱۳۶	۲-۷. مقام سیکاه ثانی
۱۳۷	۳-۷. مقام سیکاه اولی
۱۳۸	۴-۷. مقام سیکاه
۱۳۹	۵-۷. مقام هزام
۱۴۰	۶-۷. مقام عراق
۱۴۱	۷-۷. مقام مستعار
۱۴۲	۸-۷. مقام راحت الارواح
۱۴۳	۸. فصائل مقام صبا
۱۴۳	۱-۸. مقام صبا
۱۴۴	۲-۸. مقام صبا زمزم
۱۴۵	۹. فصائل مقام نوا اثر
۱۴۵	۱-۹. مقام نوا اثر
۱۴۶	۲-۹. مقام اثر کرد
۱۴۷	۳-۹. مقام نکریز

۱۴۹ فصل ششم قالب (فرم) های موسیقی عرفانی

۱۵۱ مقدمه

۱۵۲ ۱. سماعی

۱۵۳ نمونه‌ای از فرم سماعی

۱۵۴ ۲. حمیلہ

۱۵۵ ۳. موشح

۱۵۶ نمونه‌ای از فرم موشح

۱۵۷ نمونه‌ای از فرم پند

۱۵۸ ۴. بشرف

۱۵۹ ۵. لونغا (لونگا)

۱۵۹ ۶. قصیده

۱۶۰ نمونه‌ای از فرم لونگا

۱۶۱ ۷. تقسیم (تقاسیم)

۱۶۵ فصل هفتم آلات و ادوات در موسیقی عرفانی و سماع

۱۶۷ ۱. پیشگفتار

۱۷۰ ۲. ساز بندی (ارکستراسیون) در موسیقی عرفانی

۱۷۰ الف) نی

۱۷۷ ب) عود

۱۷۹ ج) تنبور (طنبور)

۱۸۲ د) رباب

۱۸۵ هـ) چنگ

۱۸۷	 (و دف)
۱۹۱	 (ز دهل)
۱۹۳	 ۳. نتیجه گیری
۱۹۶	 منابع و مأخذ

www.ketab.ir

بی‌شک، ذات اقدس حق، نظام آفرینش را بر پایه کمال و بالندگی جامه حیات پوشانید؛ لذا این مقصود را با تدارک ابزار انتقال به منظور تکوین، القاء و هدایت در مسیر سعادت از طریق قوه سامعه سیاق بخشید و توانایی سمع و سماع را به‌عنوان دریچه‌ای برای دریافت حقایق بین جهان برون و جهان درون برای خلائق ماهیت داد تا بدین‌جهت مخلوقات و علی‌الخصوص بشر با ملهم شدن و دریافت معنا از طنین ندای ربوبی که در قالب اصوات موسیقایی در جهان برون متجلی است ره کمال را بی‌یوند و به درگاه اقدسش واصل گردند. در این راستا، تلقی هروی از استماع آیات الهی و موسیقی در طول تاریخ بشر به اشکال مختلفی با سلف رسیدن به مقام ربوبی و واصل شدن به درگاه حق متجلی شده است. بدین‌سان تأثیر معنایی یک نغمه موسیقایی در درون بشر می‌تواند مبدأ تحول و سرگونی او گردد. با این توصیف، موسیقی همان تجلی اصوات الهی است که در عالم ناسوت مآل ظاهر می‌یابد و لاجرم این اصوات به‌عنوان جزئی از هستی، اسبابی برای حصول به مبدأ اعلی به شمار می‌آید؛ یعنی موسیقی خودش هم یک تجلی هستی‌الهی است و هم این‌که از طریق موسیقی عرفانی امکان دستیابی به لاهوت برای آدمی فراهم می‌شود و این همان جنبه ترکیبی و نزدیکی موسیقی و عرفان است. همین‌ما این حدیث معروف را شنیده‌ایم که خداوند زیباست و زیبایی را دوست دارد، آری «ان الله جمیل و یحب الجمال» و بدیهی است که صوت و نغمه که مآل را در عالم متجلی، «موسیقی» می‌نامیم یکی از مظاهر زیبایی خلقت و عامل تجلی جمال حق است، پس راهی برای شناخت و وصل به بی‌کرانه‌ی عشق به شمار می‌آید.

از این بُعد که چگونه موسیقی می‌تواند سبب معرفت و وصال به چشمه نورانی ذات اقدس حق گردد؟ خود سؤالی است که غالبیتی از عرفا به جواب آن دست یافته‌اند لیکن عوام از درک ماهیت آن عاجز مانده‌اند.

به‌راستی موسیقی توانسته است یکی از تجلی‌گاه‌های عرفان باشد و آیا می‌توان ریشه‌ی موسیقی را در عرفان جستجو کرد؟

این سؤال ساده و صریح و سرراست، در عین حال همواره از مطرح‌ترین سؤالاتی است که در اندیشه جوامع دینی و مذهبی و دین‌داران و مسلمانان بوده و هست. در این نوشته، ادعا و صلاحیت آن را نداریم که پاسخی قطعی به این سؤال دهیم و حکم نهایی صادر کنیم و تکلیفی برای مسائل مهم عرفی یا شرعی و اخلاقی مشخص کنیم. بلکه می‌کوشیم با تأسی به راه و روش عارفان و حکیمان متشرعی که آمدند آنم شاعر و عارف بزرگ فرهنگ و سرزمین ما، مولانا جلال‌الدین رومی مشهور، مولوی است، با نگاهی به مفهوم و جایگاه «موسیقی» به نقش والا و تأثیرگذار این هنر والا در مسیر اعتلای انسان و الهی شدن او بپردازیم. به عبارتی دیگر به آن می‌پردازیم که از منظری دیگر که به موسیقی و عرفان به مثابه لوازم متکامل طبیعت در مسیر بندگی خدا و محبت به خلق می‌نگرد، به این موضوع نظر اندازیم.

در این باره پژوهش‌های فراوانی در عرصه آیین‌های عرفانی و موسیقی و اصطلاحاً موسیقی معنوی به سرانجام رسیده است و از آنجایی که این موضوع از مظاهر و عینیت و مصادیق مشهود و تأثیرگذار در عرصه عرفان برخوردار است مورد استقبال عموم جوامع قرار گرفته است.

امروزه ظاهر موسیقی عرفانی را بسیار پررنگ حتی در آیین‌های مذاهب و ادیان دنیا می‌بینیم و تأثیر این پدیده بر روند آیین‌های مذهبی بسیار ملحوظ و مشهود است.

برگزاری آیین دعا در کنیسه‌ها و کلیساها با همراهی اصوات و نغمه‌های موسیقایی کار را بدان جا سوق داده است که امروزه مشاهده می‌کنیم ارگانیون یا ارگ کلیسا به‌عنوان تجهیزاتی مهم در مراسم دعای مسیحیان جهان کاربرد دارد و این در حالی است که بارزه دعوت به دعا در کاساها حمه ناقوس است.

صدای تک مکیان و اذان مؤذنان و قاریان قرآن هر آینه که به صوت و لحن زیبای مؤین درآمیخته باشد از محبوبیت بیشتری برخوردار است. از این روست که در ظرف دین مبارک اسلام موسیقی از جایگاه زیبایی برخوردار و تلاوت آیات حق بین مسلمانان به همراه نغمه خوش موسیقایی بر روان مؤدی و مستمع تأثیر شرف‌گذارد. فی‌المثل هیچ‌کس نمی‌تواند به هنگام استماع تلاوت شیخ عبدالعزیز بن محمد و یا سایر قراء سرشناس، زیبایی و تأثیر مثبت آن را بر روح و روان مستمع منکر گردد.

اینجاست که سؤال ما بسی وسیع‌تر مطرح می‌شود که ماهیت این صوت و نغمه چیست که این‌گونه با روح الفت پیدا می‌کند؟ و روح انسان که از امر خداوند است عاشقانه پذیرای استماع آن می‌گردد.

اینکه موسیقی و عرفان چه ارتباط و تأثیری بر یکدیگر دارند به‌سبب بسیار مورد تفقد و مطالعه قرار گرفته و بعضی به تائید و بعضی به ذیل نظر داده‌اند ولی با در نظر داشتن این فرض که موسیقی و نغمه خوش و زیبا متجلی از جمال ربوبی است، از چه بنیان نظری برخوردار است؟ سؤالی است که ما برای پاسخ دادن به آن در مفاد این رساله به آن می‌پردازیم.

درواقع ما می‌خواهیم سرشت نغمه را تحلیل و بررسی کرده و تفاوت بنیان‌های نظری نغمه‌ها را با یکدیگر مقایسه کنیم تا بدین واسطه بتوانیم جواب و پاسخی صریح برای چرا و چگونگی تأثیرگذاری نغمه و موسیقی در روح و روان انسان که موجبات عرفان الهی را نیز فراهم می‌کند بیابیم.

همان‌گونه که اشاره شد علی‌رغم پژوهش‌های فراوان در زمینه موسیقی و سماع و ارتباط آنها با عرفان عملی، کمتر به بنیان و ماهیت این نوع از موسیقی اشاره شده، از این‌رو موضوع این نوشتار به‌منظور ایجاد مرجعی برای دانش پژوهان مرصه موسیقی و عرفان از جایگاه بالارزشی برای طرح برخوردار گردید.

مطالعه این مهم به لحاظ ناهمگونی مآخذ، کمی مشکل می‌نمود. لهذا تحقیق و تفحص میدانی^۱ مآخذ و کتابخانه‌های خارج از کشور را می‌طلبید که اینجانب را واداشت سرزمین‌هایی مانند عراق و ترکیه و مصر و اسپانیا داشته باشم تا بدین‌سان مراجع و مآخذی برای بهره‌گیری در این کتاب تهیه گردد.

از این‌رو یافته‌های پرفسور دکتر صادق رشید محقق و باستان‌شناس عراقی که در زمینه شناخت و بسط موسیقی شرقی و تاریخ آن، دست به مؤلفات زیادی زده و به یافته‌های خوبی در این راستا رسیده بود می‌توانست به برخی از سؤال‌های مطرح در مبحث ماهیت و نوع معمک موسیقی شرقی و به‌تبع آن موسیقی عرفانی پاسخ دهد.

تردد‌های متداول در بازار کتاب شارع متنبی بغداد که روزهای جمعه هر هفته پذیرای اهل مطالعه است مرا بدان داشت تا به مراجع مهمی از قبیل کتاب ارزشمند «الطرب عند العرب» نوشته عبدالکریم العلاف و دست‌نوشته‌های غطاس عبدالملک خشبه، نویسنده و محقق تراز اول از کشور مصر در باب دست‌یابی به تاریخ موسیقی شرق و مفاهیم موسیقی معنوی و

نیز کتاب ارزشمند «موسیقی الکبیر» نوشته فیلسوف و دانشمند بزرگ اسلام، ابونصر بن طرخان فارابی که در دو نسخه حجیم تحریر یافته بود دست یابم. همین‌طور نوشته‌های ارزشمندی که در باب سماع و موسیقی صوفیه از نویسندگان مشهور عرب چون سلیم الحلو، سالم حسین الامیر و محقق فرهیخته زکریا یوسف که به تحلیل و بسط نوشته‌های ابو الحکما یعقوب بن اسحاق کندی مشهور است به دستم رسید موجبات این نوشته را فراهم آورد.

این مقال در هفت فصل مجزا به بررسی و محتوای بنیادین موسیقی عربی، رابطه موسیقی و عرفان پرداخته و به بررسی و تحلیل موسیقی معنوی و عرفانی، تأثیرات معنوی عرفان در شکل‌گیری موسیقی فاخر که موجبات نزول و ترقیه روح و برون‌رفت از خرقه خاک و سفر به عمق افلاک منتهی به سیر و سال ذات اقدس حق را موجب می‌گردد، اکتفا گردیده که فی التهایه عالم جمال را تفسیری وحه ذات اقدس تعبیر می‌کند. لهذا بهره از جمال نورانی حق که در قالب صراحت و نغمه در عالم خاک تحقق یافته زمینه عشق و سیر فی معرفه الله را فراهم می‌آورد.

مؤلف

بهار ۱۳۹۵